

Проф. д-р Стоян Тотев*, гл. ас. д-р Милкана Мочурова**,
гл. ас. д-р Мария Коцева-Тикова***

ПРИБОЩАВАЩО РЕГИОНАЛНО РАЗВИТИЕ – СОЦИАЛНИ, ИКОНОМИЧЕСКИ И ЕКОЛОГИЧНИ ИЗМЕРЕНИЯ¹

Разгледани са важни аспекти на пространствените различия в три водещи направления – социално, икономическо и екологично. Представени са резултати от разработването и апробирането на авторова методология за оценка на наличие на приобщаващо регионално развитие (развитие, което не води до критични регионални различия). Методологията е използвана за оценка за приобщаващо икономическо развитие в страните от ЕС. Приложението ѝ на равнище области за България позволява да се определят тези от тях, които са най-проблемни и не отговарят на изискванията за приобщаващо развитие по отношение на икономическите, социалните и екологичните измерения.²

JEL: R11; R58; Q53

Ключови думи: приобщаващо развитие; социално-икономически регионални различия; екологични оценки

Дилемата, пред която са изправени страните с недостатъчно добре развити икономики и регионални проблеми, е до каква степен постигането на регионално социално-икономическо сближаване е съвместимо с ефективното развитие. Регионалните характеристики като разположение, природни дадености, демографски показатели и редица други фактори не са идентични, следователно провеждането на целенасочена политика за намаляване на регионалните различия няма да е винаги в пълно съзвучие с икономическата, социалната и даже с екологичната ефективност. Алтернативата пред отделните държави е или да провеждат регионална политика в опит да намалят регионал-

* ИИИ при БАН, секция „Регионална и секторна икономика“, s.totev@iki.bas.bg

** ИИИ при БАН, секция „Регионална и секторна икономика“, m.mochurova@iki.bas.bg

*** ИИИ при БАН, секция „Регионална и секторна икономика“; СУ „Св. Кл. Охридски“, maria_kotseva@yahoo.com

¹ Тук са представени основните резултати от научноизследователския проект „Приобщаващо регионално развитие – социални, икономически и екологични измерения“, приет за завършена планова тема от Научния съвет на Института за икономически изследвания при БАН.

² Prof. Stoyan Totev, PhD, Chief Assist. Prof. Milkana Mochurova, PhD, Chief Assist. Prof. Maria Kotseva-Tikova, PhD. INCLUSIVE REGIONAL DEVELOPMENT – SOCIAL, ECONOMIC AND ENVIRONMENTAL DIMENSIONS. *Summary:* The article examines important aspects of spatial differences in three leading areas - social, economic and environmental. The main aim is to present the results of the development and approbation of an author's methodology for assessing the existence of "inclusive regional development" – a development that does not lead to critical regional differences. The methodology is applied to assess the inclusive economic development in EU countries. Its application at a district level for Bulgaria allows to determine those of them that are the most problematic and do not meet the requirements for inclusive development in terms of economic, social and environmental dimensions. Lastly, the results of the research and analysis are summarized. *Keywords:* inclusive development; socio-economic regional disparities; environmental evaluation.

ните различия, което обаче може да е свързано с понижаване на икономическата ефективност като цяло, или да оставят пазарните механизми да определят развитието им, респ. да приемат за неизбежни на дадения етап проблемите, произтичащи от евентуалното нарастване на тези различия. Практиката показва, че почти без изключение страните с невисоко развити икономики дават приоритет на пазарните механизми с оглед на постигането по-голяма икономическа ефективност, а това е свързано като правило и с увеличаване на регионалните различия.

Динамиката на регионалните процеси поставя сериозно предизвикателство пред изясняването на връзката между социално, икономическо и екологично развитие и формиране на регионалните различия в тези измерения. Ето защо наличието на по-ясна представа за това как протичат тези процеси и водят ли те до остри регионални проблеми е важен аспект на всяка регионална политика. Анализът на тези процеси има пряко отношение не само към регионална политика на България, но и на ЕС, вкл. и към кохезионната политика на Съюза като цяло.

Определянето на приобщаващото регионално развитие³ предполага измерване на регионалните различия при използването на общоприети практики и показатели за страните от ЕС, съобразени с наличната информация, предоставяна от Националния статистически институт. На базата на тях се очертава регионална картина (проекция) за очакваното развитие на различията в икономически, социален и екологичен разрез по отделни региони. Най-общо приобщаващото развитие е свързано с две изисквания – да осигурява приемлив темп на растеж и същевременно да намалява неравенството. С други думи, приобщаващо развитие е това, от което се възползват всички и което се вписва в разбирането за просперираща икономика, съчетаваща по-справедливо разпределение в обществото и съобразена и с екологичните изисквания.

Приобщаващо развитие

Редица международни организации търсят нов подход и преосмисляне на икономическия растеж, който да отразява по-широко социалните и екологичните аспекти на развитието. Този подход намира израз в понятието „приобщаващо развитие“. Терминът и неговите синоними стават много популярни и модерни в началото на XXI век, което води до прекомерната им употреба и така на практика в известен смисъл той се лишава от съдържание. Възприемането на една или друга дефиниция на това понятие от различните организации и институции е непосредствено свързано с предлаганите и финансираните от тях политики и мерки, в резултат от което се стига до нежелана конкретика при дефинирането му, респ. до невъзможност да се прецизира едно общоприето разбиране за съдържанието на термина. Ето защо е необходимо да се разра-

³ Терминът „приобщаващо развитие“ е възприет в редица официални документи, например в превода на български език на „ЕВРОПА 2020: Стратегия за интелигентен, устойчив и приобщаващ растеж“, както и в статистиката на нейните показатели, предоставяна от НСИ.

боти и да се приложи ясна методология за оценка на приобщаващото развитие, базирана на разбираеми и лесни за определяне и осмисляне критерии за неговото характеризирание.

Ranieri и Ramos (2013) от Международния център за политики за включващ растеж към програмата за развитие на ООН разглеждат различни дефиниции и подчертават, че няма консенсус относно концепцията и за това как да се операционализира на практика този термин. Според тях концепцията възниква в контекста на промяна в схващането за развитие и включва съвкупност от различни, но донякъде свързани тенденции в разбирането относно взаимодействието между растеж, бедност и неравенство. Ranieri и Ramos представят таблица с 15 автори и обобщават критериите, с които свързват понятието „приобщаващ растеж“ (Ranieri & Ramos, 2013, p. 18). Според анализа най-често използваните термини са: „неравенство“ – 11 пъти; „бедност“ – 9 пъти; „растеж“ – 6 пъти; „заетост“ – 6 пъти, „възможности за развитие“ – 3 пъти и „социална защита“ – 2 пъти. Turok (2010) пък дискутира дали включващият (приобщаващият) растеж е само мираж и при какви условия може да бъде една смислена цел на икономическите политики. Авторът подчертава, че са необходими прецизни дефиниции и обръща внимание на разликите между абсолютна и относителна бедност, между равни възможности и постигнати резултати. Въпреки критиките към концепцията Lee (2019) смята, че макар и да не е идеален, моделът на включващ растеж е по-добър от този, който изцяло пренебрегва проблемите на разпределението.

Най-общо търсенето на приобщаващо регионално развитие в случая на България може да се определи като процес, при който стремежът е не толкова към достигането на конкретни високи равнища на икономическо развитие за страната, а преди всичко към това развитието да не води до критични социални, икономически и екологични регионални различия.⁴ Същевременно общото развитие трябва да осигурява и определен, така да се каже, „приемлив“ темп на икономически растеж,⁵ например такъв, при който БВП на човек от населението да нараства като процент спрямо средния показател за страните на ЕС.

Постановката на методологията за оценка на приобщаващото регионално развитие се определя на основата на дефинирането на следните изисквания:⁶

• Критерий за приемлив общ икономически растеж е този, при който БВП на човек от населението нараства като процент спрямо средния показател за страните на ЕС.

⁴ При изследването на регионалните различия са използвани показатели, които да дават ясно измерима и обективна оценка за нарушаване на определени критерии за допустими рамки на регионални различия.

⁵ Концепцията и методологията за измерване на приобщаващо развитие е най-близко до дефиницията на Rauniya и Kanbur (2010, p. 3): „развитие, което води до подобряване на разпределението на благосъстоянието в различни измерения и същевременно до подобряване на средните показатели“.

⁶ Тези така формирани критерии биха могли да се ранжират по степен на важност за постигането им, като виждането е това подреждане да бъде по реда, по който са представени по-нататък.

- Всеки регион показва подобрене в редица социално-икономически области през последните години (оценка за 10-годишен период).
- Всеки регион се развива в посоката, определена от националните тенденции (следва посоката на трендовете на основни икономически показатели на национално равнище).
- Няма нито един регион, който да е в най-добра или в най-лоша позиция за всичките избрани и наблюдавани показатели.
- За всеки регион има области (социално-икономически показатели), в които е той в по-добра позиция, и такива, в които е в по-лоша в сравнение с останалите региони.

Регионални социално-икономически различия

На базата на данни от НСИ и Евростат са разгледани и анализирани регионалните социално-икономически различия, както и процесите на конвергенция и приобщаващо регионално икономическо развитие през периода 2007-2017 г. в държавите от ЕС и в България, като за целта е приложена възприетата от нас методология.

Анализът на страните от ЕС е извършен по основни икономически и социални показатели за групите ЕС-28, ЕС-15 и ЕС-11.⁷ Данните за БВП на човек от населението, динамика на този показател, както и динамиката на производителността на труда и изчислените коефициенти на корелация дават основание да се твърди, че през наблюдавания период има ясно изразен процес на конвергенция в страните от ЕС-11.⁸ Този процес обаче не е характерен за всички разглеждани държави – при тези от ЕС-15 по-скоро може да се говори за дивергенция. Динамиката на индустрията в страните от ЕС-11 е значително по-висока, отколкото тази на общата производителност на труда, което е добра предпоставка за продължаване процеса на конвергенция в тях. В това отношение България е в много благоприятна позиция с втората по-големина динамика на нарастване на производителността на индустрията за периода 2007-2017 г.

Наблюдаваният процес на дивергенция в страните от ЕС-15 е основно в резултат от икономическото изоставане на Гърция, Португалия, донякъде Кипър и даже Италия – страни, които се характеризират с малък БВП на човек от населението и с ниска динамика на производителността в индустрията. Този факт може да се свърже до известна степен с географското им разположение, което позволява да се направи паралел с по-слабите икономически показатели на сходно разположените балкански страни. Следвайки тази логика, може да се допусне, че конвергенцията на балканските страни ще е процес, който ще

⁷ ЕС-15 включва страните-членки на ЕС преди 2004 г., а ЕС-11 държавите от Централна и Източна Европа, присъединили се към Съюза след 2004 г. (това са бившите страни с планова икономика).

⁸ Представените коефициенти на корелация са изчислени по формулата на Пирсън за линейна корелация.

затихва с течение на времето до приближаването им до икономическото равнище на държави като Гърция и Португалия.⁹

Получените резултати при определянето на конвергенцията за страните от ЕС-11 спрямо средните показатели за ЕС-28 са близки до разбирането на Paci и Pigliaru (1997). Базирайки се на емпирични изследвания, те установяват, че се наблюдава конвергенция, но тя е валидна за по-изостаналите държави, което имплицитно означава, че важи за определен етап от тяхното развитие.

В нашето проучване при избора на показатели за оценка на наличие на приобщаващо развитие за страните от ЕС са търсени индикатори, отразяващи динамика на изменение, като по този начин се елиминира спецификата на формиране на определени равнища за отделните страни. Направената оценка е извършена с помощта на следните две групи показатели:¹⁰

- динамика на БВП на човек от населението; динамика на производителността на труда в индустрията; динамика на коефициента на възрастова зависимост; относителен дял на населението с висше образование;

- промени в дела на заетите в селското стопанство; промени в дела на БДС в промишлеността; индекс на производителността при структура на заетите, равна на средната за ЕС.

Съгласно получените резултати може да се твърди, че няма страна, която да излиза извън рамките на зададените критерии според методологията за оценка за приобщаващо развитие в рамките на ЕС. Не може да се очаква и тези резултати да търпят промени в средносрочен период (7-10 години).

Приложение на методологията за приобщаващо икономическо развитие на равнище области в България

Регионалните различия в България и приложението на методологията за приобщаващо развитие са изследвани на базата на информация по области за избрани 11 показателя, като определящи са „БВП на човек от населението“ „динамика на БВП“ и „относителен дял на средната годишна заплата на наетите лица в България“. Останалите показатели са: „дял на промишлеността при формирането на БДС“, „промени в дела на БДС на промишлеността“ за наблюдавания период, „механичен прираст“, „процент на населението, живеещо в селата“, „динамика на сумата на преките чуждестранни инвестиции“, „индекс на производителността на труда“, „коефициент на възрастова зависимост“, „относителен дял на населението на възраст 25-64 години с висше образование“.

Изборът на показатели е обусловен от следните съображения. Причините за участието на основните показатели, които залягат при приложението на

⁹ За страна като България тази перспектива на затихване на процеса на конвергенция на пръв поглед може да звучи песимистично, но достигането на БВП на човек от населението от около 70-80% от средните показатели за ЕС при 49,7% за 2017 г. е по-скоро благоприятна перспектива.

¹⁰ Изборът на показатели е съобразен и с постановките на структурната теория, базираща се на причините, които обуславят едно или друго съотношението между трите основни сектора на икономиката – аграрен, индустрия и услуги.

методологията, са очевидни – това са определящи показатели за формирането на социалните и на икономическите различия в регионален аспект. Включването на „относителен дял на промишлеността в БДС“ като основен показател е продиктувано от факта, че развитието на промишлеността се припознава като най-важния двигател за постигане на икономически растеж и конвергенция за регионите в страните с по-слабо развити икономики.¹¹ В конкретния случай изборът на „дял на промишлеността в БДС“ като основен показател изключва възможността високо урбанизираните региони да попаднат в групата на неотговарящите за приобщаващо развитие по третия критерий „нито един регион, който да попада само в 3-те най-добри позиции за избраните показатели“. Приложението на избрания подход в този му вид има за цел да визира преди всичко районите, които изостават в своето развитие, а не толкова тези, които изпреварват другите.

Една най-обща постановка за такава оценка, отговаряща на разбирането за приобщаващо икономическо развитие, може да се свърже със следните изисквания.

1. *Всеки регион се развива в същата посока, която се определя от националните тенденции (следва посоката на наложените се дългосрочни трендовете на определящи икономически показатели).* Пример за такова несъответствие е трайното абсолютно намаляване на БВП на човек от населението и на доходите на населението на даден регион/региони при проявени тенденции към тяхното нарастване на национално ниво.

2. *Всеки регион показва подобрене в редица социално-икономически области през последния 10-годишен период.* Това изискване не е така строго като първото – то предполага при наличие на подобряване на редица социално-икономически области да съществуват и изключения.

3. *Няма нито един регион, който да попада само в 5-те най-лоши позиции за избраните определящи показатели, и няма нито един регион, който да попада само в 3-те най-добри позиции за избраните показатели.* В конкретния случай това изискване се отнася само за трите определящи показателя. Когато даден регион попадне в 5-те най-лоши позиции, е разбираемо защо се нарушава изискването за приобщаващо развитие – регионът очевидно изостава значително от останалите по отношение на тези показатели. По същество това, че даден регион е с най-добри позиции по определящите показатели, не е минус за самия него, но се нарушава изискването за приобщаващо развитие – дотолкова, доколкото то предполага наличие на големи различия между съответния регион и останалите.¹²

¹¹ Изборът за анализ на динамиката на производителността на труда в индустрията е продиктуван от факта, че развитието на индустрията се припознава като предпоставка и основен двигател за постигане на икономически растеж и конвергенция за страните и регионите с невисоко развити икономики (Industrial Development Report, 2018, p. 157; Goecke and Hüther, 2016, p. 165).

¹² Големите различия поражда сериозни регионални проблеми, като основен е този с вътрешната миграция и регионалното обезлюдяване.

4. *Всеки регион има показатели, които са по-добри и по-слаби от средните показатели за страната и сложилите се средни национални тенденции на изменение през последните 10 години.* В случая това се отнася за избраните единадесет показателя, като се сравняват ранговете на всяка област с величината на „средната непретеглена по области“.

Всеки подобен подход е натоварен с известна условност. Тя се свързва преди всичко с избора на показатели и приемането те да имат равна тежест. Всичко това предполага, след като се направи оценка на базата на представените критерии, да се анализират и да се обосноват получените резултати. Така формираните четири критерия биха могли да се подредят по степен на важност за постигането им по реда на тяхното представяне – изискването за приобщаващо развитие е нарушено много силно, ако не е изпълнено по първия критерий, и в най-слаба степен, ако не е изпълнено само по четвъртия критерий.

Всяка от 28-те области в България отговаря на първото и на второто изискване. Третото условие не е изпълнено за областите Видин и Силистра, които попадат в групата на 5-те области с най-ниски рангове и по трите основни показателя. На другия полюс са областите, които попадат в групата на първите 3 с най-високи рангове – София-град, област София и област Стара Загора. На четвъртото изискване не отговарят областите Видин, Ловеч и Силистра, които са с по-ниски рангове от значението за средните непретеглени за всеки от единадесетте показателя, и Пловдив с рангове, по-високи от средните за всеки от тях.

Резултатът от приложението на методологията за приобщаващо икономическо развитие определя като най-проблемни областите Видин и Силистра – те не отговарят както на третото, така и на четвъртото изискване. Област Ловеч не отговаря на четвъртото изискване.

Особено неблагоприятно е положението на област Видин с най-висок коефициент на възрастова зависимост – показател, който характеризира бъдещия потенциал на региона за развитие. Това заедно с факта, че гъстотата на населението във Видин е едва 28,7 човека на кв. км, е индикация и за неблагоприятната перспектива за регионално развитие на областта. По отношение на тези два показателя област Силистра е с малко по-добри значения, респ. възможност за развитие. След област Видин най-незадоволителни значения по отношение на гъстотата на населението и възрастовата зависимост има област Ловеч, което определя неблагоприятните ѝ изгледи за бъдещо развитие.

Трите области София-град, София и Стара Загора не отговарят на изискванията на третия критерий, попадайки в първите 3 случая с най-висок ранг за всеки от избраните основни показатели. По отношение на четвъртия критерий област Пловдив е с рангове, по-високи от всяко от средните значения за наблюдаваните показатели.

Оценка на социални различия

На базата на индекса за социален прогрес на ЕС (EU-SPI) за оценка на регионите в изследването ни е разработен сходен индекс и за областите в

България. В него са включени 15 социални и екологични индикатора, които са разпределени в три измерения на социалния прогрес: „базови човешки нужди“, „основи на благоденствието“ и „възможности“. Всяко измерение се оценява чрез набор от показатели, които са социални и екологични, измерват резултати, относими за всички области, и покриват измерители, можещи да бъдат повлияни директно от публичните политики.

Изходната теза е, че базовите нужди и благоденствието се формират от наличие в достатъчна степен на достъп до образование, здравеопазване, транспортна инфраструктура, екологична чистота и достъп до вода и канализация. Включените показатели са оценени по данни за 2018 г. или като динамика за период от 9 години (2010-2018 г.). Във всяко от трите измерения са включени по 5 показателя.

Всички области са оценявани по 5-степенна скала за всеки индикатор чрез определяне на най-добрата и на най-ниската величина, въз основа на което се ранжират в пет групи (много добро, добро, средно, незадоволително, слабо) и получават точки от 1 до 5 (1 за слабо и съответно 5 за много добро). Всеки конкретен показател за всяка област попада в една от петте скали и получава оценка от 1 до 5. Точките на всяка област по отделните показатели се сумират за всяко от трите измерения на социалния прогрес, след което резултатите се сумират отново, за да се достигне крайната оценка и да се извърши ранжиране.

На базата на оценките в трите измерения – „основни човешки нужди“, „основи на благоденствието“ и „възможности“, са ранжирани 28-те области в България. Крайната оценка определя и пет типа групи от области.

Първата включва много добре развиващия се регион София-град. Тя се отличава значително от останалите и надхвърля средната оценка на просперитета в страната от 45 точки. Нивото ѝ е над 2 пъти по-добро в сравнение с последната област в класацията.

Във втората група са добре проспериращите области Варна и Благоевград. Противно на очакванията, социално-екологичната оценка размества донякъде областите и не оценява високо такива, които демонстрират добро икономическо представяне. При тях се наблюдават проблемни състояния при някои от показателите, които се компенсират от преобладаващо задоволителното ниво на по-голямата част от индикаторите.

В третата група са средно представящите се 6 области. Това позициониране до голяма степен се дължи на ниски оценки за „основи на благоденствието“ в тези региони.

В четвъртата група са 14 слабо проспериращи области, в които се наблюдава изоставане не само по отношение на индикатора „основи на благоденствието“, но в някои такива се отчита при „основни човешки нужди“, а в други и при „възможности“. В тази група се отличават две области – Плевен и София, в които има добро ниво на удовлетворяване на основните човешки нужди, но в Плевен липсват фактори за благоденствие и за възможности, а в София – за възможности.

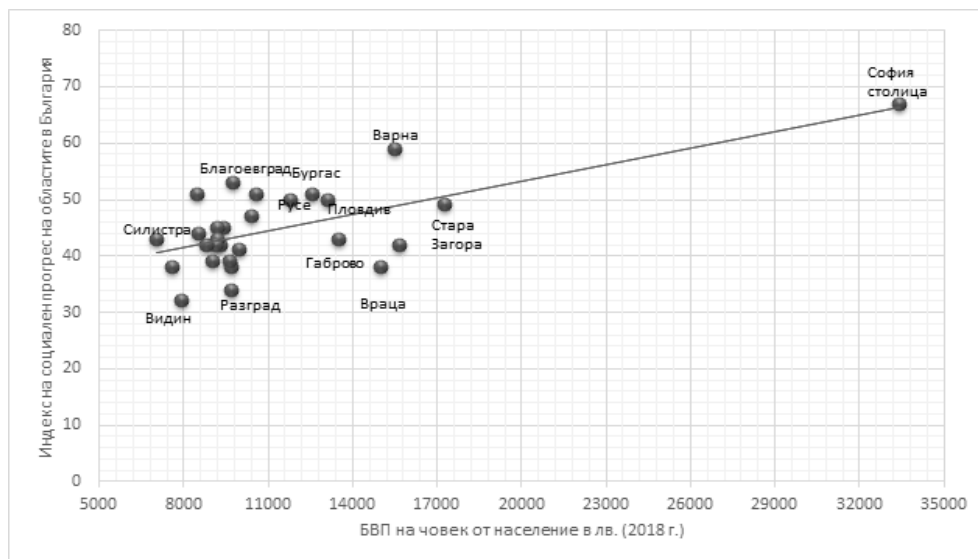
В последната група са 5-те най-изостанали области. При тях се регистрират ниски оценки в „основи на благоденствието“ и по отношение на възможностите. Последното място на област Видин е вследствие на силното изоставане на показателите в направления „основи на благоденствието“ и „възможности“, а в „основни човешки нужди“ резултатите не са най-ниски, но те не могат да компенсират липсата на потенциал. В Ямбол състоянието е сходно с това във Видин. Области Разград и Сливен демонстрират слабости в „основни човешки нужди“ и в „основи на благоденствието“. Враца заема позиция на изоставаща и в трите направления.

Общо средната оценка на индекса за България е ниска – 45 точки при максимален брой 75. Повечето от половината области (16) имат оценка, по-малка от 45 точки. Основните човешки нужди са сравнително добре удовлетворени – 68% в сравнение с максималното теоретично ниво¹³, основите на благоденствието са съответно средно 54% (т.е. степента на благоденствие е по-ниска), а в направление „възможности“ средното ниво е 58%.

Графично позиционирането на индекса на социалния прогрес спрямо БВП на човек на населението е представено на фиг. 1.

Фигура 1

Социален прогрес на областите в България спрямо БВП на човек от населението, 2018 г.

Източник: НСИ и собствени изчисления.

¹³ Максималната теоретична стойност за всяко от измеренията на социалния прогрес е 700 точки, т.е. 28 области получават по 25 т. всяка.

София-град успява да постигне висок икономически резултат, като реализира и най-доброто ниво на социален прогрес. Областите под линията на регресия на практика не реализират висок БВП (под линията вляво) или не печелят социално от него (под линията вдясно). Например области София и Габрово заемат средна позиция по социално развитие и имат високо ниво на БВП на човек от населението. При Враца ясно се откроява слабо социално развитие и високо равнище на БВП. На другия полюс е област Силистра, която е с най-ниския БВП, но успява да постигне по-добри условия за живот и просперитет, т.е. превръща по-добре производството в социален прогрес. Пред нея стои въпросът за увеличаване на БВП и за превръщането му във фактор за подобряване на условията на живот. Област Видин е с най-ниско социално развитие и е на 26-то място по БВП на човек от населението.

Особено ясно изразена е липсата на приобщаващо развитие за две области – Видин и Разград. Само те не успяват да достигнат до 50% от максималната стойност на индекса и до 80% от средната му стойност за България, като недостатъчно пълноценно превръщат БВП в социален прогрес.

Регионални различия в състоянието на околната среда

Състоянието на околната среда се характеризира с различни показатели в разнородни направления – атмосферен въздух, изменение на климата, водни ресурси, състояние на почвите, биологично разнообразие, гори, отпадъци и материални ресурси, радиационен фон, шумово замърсяване и др.¹⁴ За част от показателите има данни само на национално равнище или в определени точки на измерване, или пък на ниво природо-географски райони, които не съвпадат с административното деление на страната и съответно няма данни на равнище области. Най-важните характеристики на околната среда, които имат и непосредствено значение за качеството на живот на населението, са свързани с качеството на въздуха и водите, с третирането на отпадъците и с разпространението на шума.

За да се избегне изискването за конфиденциалност на информацията за замърсяването на въздуха по области, те се ранжират в зависимост от степента на количество емитирани газове (съответно ранг 1 получава най-силно замърсената, а ранг 28 – най-слабо замърсената). Това позволява да се установи относителното замърсяване в дадена област в сравнение с другите, както и да се определят промените в ранговете. Изследвани са показателите за серни оксиди, азотни оксиди, неметанови летливи органични съединени (НМОС), метан, въглероден диоксид, амоняк, общо суспендирани частици по данни на НСИ. Наблюдава се силна корелация между показателите за атмосферния въздух¹⁵, т.е. няма значима разлика в ранжирането по области.

¹⁴ Направленията са определени съгласно Националния доклад за състоянието и опазването на околната среда в Р. България, 2017.

¹⁵ Тук е възприета следната интерпретация на коефициентите: 0 – 0,25 няма зависимост; 0,26 – 0,50 слаба зависимост; 0,51 – 0,75 умерена зависимост; над 0,76 силна зависимост.

Коефициентът на корелация между показателите „фини прахови частици“ (ФПЧ) в базата данни на Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (ОИСР) и „общо суспендирани частици“ по данни от НСИ по области за 2017 г. е 0.79¹⁶, т.е. изследването ни отчита много силна положителна зависимост между тях. Между показателите на ОИСР по отделни години през периода 2010-2018 г. също се наблюдава много висока положителна корелация. Следователно може да се приеме, че ранжирането на областите по общо суспендирани частици (НСИ) дава добро приближение на съответното ранжиране по ФПЧ (ОИСР).

Проучването установява слаба до умерена корелация между ранговете по области за БВП на човек от населението и на съответните показатели за атмосферния въздух. Девет области попадат повече от един път в негативната класация на първите пет през 2017 г. по отделните наблюдавани показатели – Варна, Стара Загора и Пловдив съответно шест, пет и четири пъти, а Бургас, София и София-град са в класацията по три замърсителя. Следователно тези области могат да се смятат за най-замърсени по отношение на атмосферния въздух в сравнение с останалите.

През 2017 г. на първите пет места с най-голямо замърсяване със серни оксиди са областите Стара Загора, София, Бургас, Пловдив и Варна, а на последните пет с най-малко замърсяване – Разград, Кърджали, Смолян, Добрич и Видин.

Анализът на регионалните различия в състоянието на околната среда по отношение на атмосферния въздух е допълнен с избрани показатели за водите, отпадъците и шума. Области с нисък БВП се нареждат на първи места по чистота на атмосферния въздух и обратно, тези с висок БВП са със сравнително по-мръсен въздух и по-високо шумово замърсяване. Няма област, която да е изоставаща по три или четири направления за околна среда, както и такава с нисък БВП и лошо състояние на околната среда в две направления. Няма и области, които да са на последните места (т.е. най-замърсени) по всички показатели. Всичко това означава, че няма области, които не отговарят на изискването за приобщаващ растеж по отношение на екологичните показатели съгласно използваната методология.

Обобщение

Използването само на БВП като основен измерител за резултатите от социално-икономическото развитие не позволява да се получи обективна оценка за ефекта от този растеж върху намалението на неравенството и повишаването на жизнения стандарт на всички членове на обществото. Оценяването на иконо-

¹⁶ ОИСР публикува регионални данни по области за замърсяването на въздуха – експозиция на ФПЧ2.5, изчислени по модели на международни организации, вкл. и на базата на сателитни снимки и моделиране на замърсяването с ФПЧ. Вж. <https://stats.oecd.org/index.aspx?queryid=72722>

мическия растеж предполага използването и на други измерители, които биха могли да допълнят реалната картина за ефекта от растежа на БВП върху просперитетите на обществото – задоволяването на основни човешки нужди, подобряване на благоденствието и осигуряване на по-широки възможности за развитие.

Трябва да се отбележи, че изследванията установяват наличието на съществени разлики в подреждането по страни по БВП с това по оценка на различни индекси, измерващи приобщаващия растеж. При по-развитите държави БВП на човек от населението допринася по-малко за приобщаващия растеж, и обратното. Това означава, че различията между оценката с БВП на човек от населението и тази за приобщаващ растеж са много високи в развитите икономики, респ. повишаването на БВП е свързано в по-малка степен и с нарастване на приобщаващото развитие в богатите страни в сравнение с по-изостаналите. В такъв случай може да се приеме, че за България би трябвало да се очаква увеличаването на БВП да води до по-видими резултати и относно нарастването на приобщаващото развитие в сравнение с останалите държави от Европейския съюз.

Основното предимство на разработената и използваната от нас методология за оценка на това кога едно развитие може да се определи като приобщаващо регионално развитие са ясните критерии, по които то може да се оцени, както и фактът, че те са разбираеми, лесни за оценка, респ. могат да се прилагат коректно и дават недвусмислен отговор кога може да се говори за приобщаващо регионално развитие.

Използването на тази методология при държавите от ЕС позволява да се твърди, че нито една от тях не излиза извън рамките на зададените критерии, т.е. няма страна, която да не отговаря на изискванията за приобщаващо икономическо развитие. В страните от ЕС-11 (с по-слабо развити икономики в рамките на Съюза) процесът на конвергенция, на подобряване на икономическите показатели спрямо средните за ЕС е ясно изразен, докато в държавите от ЕС-15 по-скоро може да се говори за процес на дивергенция, без това да води до сериозно нарастване на различията.

По-високата динамика на производителността на труда в промишлеността в България в сравнение със средната в ЕС-11 позволява да се предположи, че в средносрочна перспектива процесът на икономическа конвергенция към средните показатели на държавите от ЕС ще продължи. Очакванията обаче са, че процесите на конвергенция в България ще затихват с течение на времето, до приближаването ѝ до икономическото равнище на страни като Гърция и Португалия в дългосрочна перспектива, в които се наблюдава процес на дивергенция спрямо средните равнища на ЕС-15.

Постигането на благоприятни структурни изменения като предпоставка за икономическо развитие за определени изоставащи икономически региони в България трудно би могло да се реализира при съществуващите социални и преди всичко демографски проблеми, свързани с външната миграцията и с

остаряването на населението.¹⁷ Това ще се отрази особено неблагоприятно на граничните региони. Така освен трите региона Видин и Силистра, които не отговарят на третото и четвъртото изискване за приобщаващо развитие, в бъдеще в тази група могат да попаднат и други региони, например Хасково.

На равнище области през последното десетилетие в България се забелязва известно ограничаване на процеса на нарастване на регионалните икономически различия, измерен с коефициентите на вариация. Това обаче засяга различията като цяло между отделните области, но не изключва критичното изоставане на някои от тях спрямо средните регионални показатели.

Приложението на методологията за приобщаващо развитие определя бъдещото развитие на някои региони в България като особено проблематично в средносрочна и дългосрочна перспектива – това се отнася преди всичко за регионите с ниска гъстота на населението и с висок дял на участие на селското стопанство. Една от възможностите за смекчаване на тези неблагоприятни обстоятелства е да се повиши относителната производителност на заетите в този сектор посредством диверсификация на тяхната активност. В България само 1% от заетите в него декларират наличието и на допълнителна активност в съответното стопанство, докато в Чехия и Словения този дял е около 19-20%, а в Германия и Австрия всяко трето стопанство има такава активност (European Union. DG Agriculture and Rural Development, 2018, p. 7).

Не може да се очаква нарастването на регионалните различия като резултат от по-бързото развитие на високо урбанизирани региони и преди всичко на метрополията София да продължи в бъдеще. Повечето от високо урбанизирани региони, вкл. и област София-град, показват темпове на изменение на показателя БВП на човек от населението с равнища, по-ниски от средните за страната. Сходни процеси са наблюдавани и в други централно- и източно-европейски страни. По всяка вероятност България няма да направи изключение и с известно закъснение ще пречупи процеса на вътрешнорегионална дивергенция и ще започне процес на конвергенция. Така че нарушаването на критериите за приобщаващо развитие според използваната методология ще е резултат от изоставането преди всичко на граничните области в Северна България, но не и на по-бързото развитие на високо урбанизирани региони.

Има основание да се очаква, че кризата, свързана с пандемията от COVID-19, също ще доведе до известна вътрешнорегионална конвергенция в краткосрочна перспектива. Очакванията за сектора на селското стопанство в България, а и в Европейския съюз, е той да бъде по-малко засегнат от кризата. Основание за това дава сравнението на динамиката на заетите при последната финансово-икономическа криза от 2009 г., когато тя в най-малка степен

¹⁷ В доклад на Кралската комисия за населението в Обединено кралство от 1949 г. се посочва: „Изглежда възможно общество, в което делът на младите хора намалява, да стане опасно непрогресивно, като изостане от други общности не само по отношение на техническата ефективност и икономическото благосъстояние, но и по отношение на интелектуалните и артистичните постижения.“

се е отразила негативно на този сектор.¹⁸ В отделните области селското стопанство е различно засегнато, което означава, че при допускане, че то ще бъде най-малко засегнато от кризата, областите с по-висок дял на селското стопанство ще бъдат в по-ниска степен повлияни от нея. Това са и по-слабо развитите области, което е още една причина да се очаква процес на конвергенция в краткосрочна перспектива.

Оценката на социалните различия на областите в България в контекста на използваната методология показва съществени различия в прогреса по отношение на 15-те наблюдавани характеристики от индекса на социалния прогрес. Крайната оценка на индекса ранжира областите, като в най-изостаналата група са пет области, които се различават от средното развитие на страната, а две от тях (Видин и Разград) не успяват да достигнат до 50% от максималната стойност на индекса, т.е. изостават значително. Видин е регион с ниско равнище на благоденствие и с ниски показатели по отношение на направление „възможности“. Подобно състояние, но при по-високи значения се наблюдава и в областите Ямбол, Враца и Монтана. Плевен се очертава също като регион в риск, при който има слаб социален прогрес при ниски показатели за направление „възможности“.

Оценката на замърсяването в България показва, че трайната тенденция към нарастване на БВП не е обвързана с увеличаване на замърсяването. На национално равнище емисиите на основни замърсители на атмосферния въздух намаляват, а на ниво области промяната в замърсяването по наблюдаваните показатели през 2017 г. спрямо 2008 г. е незначителна.

Статистическият анализ установява сравнително високи коефициенти на корелация между отделните наблюдавани замърсители по области – замърсените области са високо замърсени по всички наблюдавани показатели (респ. областите, които не са замърсени, не са високо замърсени по всички наблюдавани показатели).

Констатира се правопрпорционална зависимост между регионите с висок БВП на човек от населението и замърсяването. Отчасти тази зависимост може да се обясни със сравнително по-добре развитите сектори Енергетика, Транспорт и Промисленост, които са и източник на по-големи емисии, в областите с по-висок БВП. Същевременно интересен е фактът, че нарастването на БВП като цяло води до увеличаване на парниковите газове, но повишаването му с течение на времето не е обвързано с покачването на степента на замърсяване.

Според изчисления сборен индикатор за замърсяване (въздух, води, шум, отпадъци) сравнително най-замърсени области в България са Стара Загора, София-област, Варна, Търговище, Бургас и Хасково.

¹⁸ Селскостопанските стоки са продукция с малка еластичност на замяна – това важи както за вътрешния, така и за външния пазар. Ето защо условията за реализиране на селскостопанска продукция и на вътрешния, и на външния пазар не би трябвало да претърпят съществени промени в периоди на криза.

Областите отговарят на изискването за приобщаващ растеж по отношение на показателите за околната среда. Предвид установената устойчивост в подреждането през 2008-2017 г., може да се очаква запазване на класацията на областите в бъдеще. Нарастването на БВП не е обвързано с увеличаване на замърсяването.

Приложението на методологията за оценка на приобщаващ растеж за икономическите и социалните показатели определя областите Видин и Сливен като такива, които не отговарят на изискването за приобщаващ растеж по отношение както на икономическите, така и на социалните показатели.

Областите Силистра, Плевен и Хасково са в групата на тези с критично ниски икономически показатели, а показателите за социален прогрес в тях също не са високи. Област Разград е с изключително ниски показатели за социален прогрес, като същевременно има слаби показатели и за икономическо развитие. При едно бъдещо неблагоприятно развитие на някои от посочените четири области може да се стигне до включването им в групата с критични показатели за приобщаващо развитие едновременно за социалните и за икономическите показатели.

*

Регионалната политика трудно може да се осъществи по начин, при който да отговаря изцяло на икономически, социални и екологични критерии. Основни фактори, формиращи регионалните различия от икономически и социален характер, са демографските показатели и преди всичко гъстотата на населението и миграционните процеси, които поради голямата им инерционност трудно могат да се повлияят непосредствено от каквато и да било целенасочена регионална политика. Така че за определени региони не може да се очаква постигането на регионална конвергенция, особено по отношение на икономическите показатели. Спецификата за България е в остриите демографски проблеми, свързани с миграцията и застаряване на населението. Трудно биха могли да се осъществят благоприятни изменения в тази посока, особено за определени региони, без да се отчита този важен факт.

Именно затова възниква необходимостта от провеждането на политика на т. нар. приобщаващо развитие по отношение на социалните показатели – развитие, което води до подобряване на разпределението на благосъстоянието в различни негови измерения (в случая се има предвид достъпът до социални придобивки). Регионалната стратегия трябва да е насочена към постигането на възможно по-висока степен на сближаване на нивата на осигуреност на населението с основни услуги – здравни, транспортни, инфраструктурни, образователни и др. Подобна регионална политика, ако не може да реши икономическите проблеми на изоставащите региони, ще намали различията поне по отношение на социалните придобивки.

Регионалната политика, в т.ч. и за регионално приобщаващо развитие, би трябвало да си поставя постижими цели, с конкретен хоризонт във времето. Икономическите проблеми в днешно време са такива, че не са реалистични

големи компромиси с икономическата ефективност за сметка на постигане на регионална конвергенция или устойчиво регионално развитие. Казаното не означава, че не е нужно да има ясна визия за това какви би трябвало да бъдат насоките на регионалната икономическа политика и да се търсят възможности за осъществяването ѝ и при сегашните икономически условия. Както в днешно време страната ни се сблъсква с необходимостта да следва изискванията, свързани с опазването на околната среда, така ѝ предстои да се съобразява и с регионалните икономически и социални изисквания.¹⁹

Използвана литература:

- НСИ, <https://www.nsi.bg/bg/content/766/статистически-данни>
- European Union. DG Agriculture and Rural Development, Unit Farm Economics (2018). *Rural areas and the primary sector in the EU*.
- EU Regional Social Progress Index (2016). Available at http://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/maps/social_progress
- European Commission (2010). *Europe 2020: Commission proposes new economic strategy in Europe*, 03/03/2010.
- Goecke, H., Hüther, M. (2016). Regional Convergence in Europe. *Intereconomics*, Vol. 51, N 3, pp. 165-171.
- Industrial Development Report (2018). *Demand for Manufacturing: Driving Inclusive and Sustainable Industrial Development*. United Nations Industrial Development Organization.
- Lee, N. (2019). Inclusive Growth in cities: a sympathetic critique. *Regional Studies*, 53:3, pp. 424-434. DOI: 10.1080/00343404.2018.1476753
- Paci, R., Pagliaru, F. (1917). Structural change and convergence: an Italian regional perspective. *Structural Change and Economic Dynamics*, Vol. 8, Issue 3, August, pp. 297-318.
- Ranieri, R. & Ramos, R. (2013). *Inclusive Growth: Building up a Concept*. Working Papers 104. International Policy Centre for Inclusive Growth.
- Rauniar, G., Kanbur, R. (2010). *Inclusive Development: Two Papers on Conceptualization, Application, and the ADB Perspective*. Working Paper. Ithaca, New York: Cornell University, Department of Applied Economics and Management, WP 2010-01.
- Turok, I. (2010). Inclusive growth: Meaningful goal or mirage? In: Pike, A., Rodríguez-Pose, A. & Tomaney, J. (eds.). *Handbook of local and regional development*. London: Routledge, pp. 7486.

4.03.2021 г.

¹⁹ Спазването на екологичните изисквания също намалява икономическата ефективност, но никой не оспорва необходимостта от съобразяването с тях.